

УДК 343.98

Андрій Іваниця,*канд. юрид. наук,
доцент кафедри кримінально-правових дисциплін
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*

ТИПОВІ СЛІДЧІ СИТУАЦІЇ ПОЧАТКОВОГО ЕТАПУ РОЗСЛІДУВАННЯ ВБИВСТВ ЧЕРЕЗ НЕОБЕРЕЖНІСТЬ

Наукова стаття присвячена дослідженню деяких аспектів розслідування вбивств через необережність. Розглядаються типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування, а також визначаються алгоритми дій слідчого під час їх реалізації.

Ключові слова: вбивство через необережність, розслідування, типова слідча ситуація, тактична операція, слідча (розшукова) дія, організація, тактика.

Постановка проблеми. Вбивство через необережність, як і інші кримінальні правопорушення, розслідується в конкретних умовах часу, місця, оточуючого середовища, взаємозв'язку з іншими процесами об'єктивної дійсності. У результаті впливу зазначених чинників утворюється складна система взаємозв'язків. Вона, у свою чергу, характеризує конкретну обстановку, в якій здійснюють свої функції працівники поліції та інші особи, які задіяні у кримінальному провадженні. У криміналістиці зазначена обстановка одержала загальну назву слідчої ситуації. Тобто в буквальному сенсі це існуюча в даний момент реальність, що виникає на певному етапі розслідування.

Щодо типових слідчих ситуацій у розслідуванні вбивств через необережність, то у науковому колі вони розглянуті недостатньо, хоча їх вивчення, на нашу думку, є необхідним. Тож з метою складання їх системи і буде проведено наше дослідження.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. У криміналістичній науці ціла низка авторів присвячували свої праці дослідженню компонентів, що становлять зміст слідчої ситуації, серед них Р. С. Белкін, І. О. Возгрін, В. К. Гавло, І. Ф. Герасимов, А. Н. Гусаков, В. О. Коновалова, В. Г. Лукашевич, В. О. Образцов, М. В. Салтєвський, В. Ю. Шепітько, М. П. Яблоков та інші. Але комплексного аналізу типових слідчих ситуацій початкового етапу розслідування вбивств через необережність науковцями не проводилося. Разом із тим у діяльності правоохоронних органів виникає потреба у визначенні їх системи, яка дасть змогу в подальшому алгоритмізувати роботу працівників поліції з огляду на конкретну ситуацію в кримінальному провадженні.

Метою статті є дослідження типових слідчих ситуацій початкового етапу розслідування вбивств через необережність.

Виклад основного матеріалу. Безпосередніми завданнями стадії початкового етапу розслідування, як зазначає Є. Г. Коваленко, є швидке встановлення наявності або відсут-

ності достатніх даних, що вказують на ознаки злочину, а також обставин, що виключають кримінальне провадження, у зв'язку з чим вся робота на цій стадії спрямовується на збирання фактичних даних, які в подальшому має бути визнано достатніми для прийняття рішення по справі [4, с. 225]. При цьому Т. В. Авер'янова та Р. С. Белкін зазначають, що на даному етапі слідчий повинен діяти швидко, встигнути виявити і зібрати максимальну кількість доказів, які в іншому разі можуть зникнути або бути знищеними, спрямувати зусилля на розслідування злочину «по гарячих слідах», встановлення і затримання винних, забезпечити можливість відшкодування збитків, заподіяних злочинцем [6, с. 689].

Враховуючи, що саме на початковому етапі розслідування вбивств через необережність закладається підґрунтя для подальшого успішного розслідування зазначених злочинів, усі дії слідчого повинні бути системними, послідовними та взаємоузгодженими. Тому ця діяльність має здійснюватися за планом, на підставі певної програми дій. При цьому слід зауважити, що саме на початковому етапі слідчому необхідно спланувати слідчі (розшукові) дії так, щоб: забезпечити можливість отримання об'єктивної інформації про характер події; встановити ролі його учасників; створити сприятливі умови для затримання на гарячому; сприяти одержанню правдивих показань; прогнозувати хід і результати розслідування.

Загалом початковий етап розслідування характеризується наявністю низки проблемних ситуацій, вирішення яких програма не може детально передбачити. Вона базується на «типовому» злочині, тоді як конкретний злочин і особа, яка його вчинила, – індивідуальні [10, с. 390]. Є. П. Іщенко зазначає, що за змістом програми розслідування злочинів являють собою науково обґрунтовані та практично перевірені логічно взаємопов'язані системи слідчих дій, розшукових, профілактичних, інформаційних, організаційно-тактичних та інших заходів, спрямованих на швидке, повне і всебічне встановлення істини за відповідною категорією кримінальних справ [3, с. 22].

Вибір напрямку і програми розслідування будь-якого злочину, в тому числі й вбивства через необережність, багато в чому залежить від вихідної слідчої ситуації, що складається на момент внесення відомостей до ЄРДР. Сама ж інституція «слідча ситуація» є складною та багатомірною категорією, яка введена у науковий обіг О. Н. Колесніченко у 60-х роках минулого сторіччя, під якою автор розумів певне положення в розслідуванні злочинів, що характеризується наявністю тих чи інших доказів та інформаційного матеріалу і конкретними завданнями щодо їх збирання та перевірки [5, с. 117].

У свою чергу, більш повним, на наш погляд, є визначення слідчої ситуації, надане С. В. Великановим: це сукупність сформованих на певному етапі умов – положення, стану й обстановки – розслідування, що сприймаються, оцінюються і використовуються слідчим для вирішення тактичних задач і досягнення загальних (стратегічних) цілей розслідування [1, с. 7]. У сучасній криміналістичній науці слідчу ситуацію характеризують через обстановку, положення або стан розслідування.

Слід зазначити, що поєднання компонентів (умов), що становлять зміст слідчої ситуації, є результатом дії чинників, які впливають на її формування. Оцінка ж сформованої слідчої ситуації та прийняття на основі такої оцінки тактичного рішення в поняття і зміст ситуації не входять.

Залежно від вказаних компонентів та їх співвідношення у криміналістичній науці слідчі ситуації поділяються на реальні й типові. Так, під реальною слідчою ситуацією С. М. Сухомлінов розуміє такі слідчі ситуації, які виникають у реальному житті [9]. Під типовою слідчою ситуацією деякі криміналісти, зокрема В. К. Гавло, розуміють узагальнену, засновану на схожості криміналістичних характеристик учинення і розслідування злочинів обстановку, яка при заданих інформаційних та інших характеристиках для неї даних об'єктивно відображає стан, хід і умови розслідування [2, с. 93].

Щодо типізації слідчих ситуацій, то, як зазначають учені, у всій повноті її змісту вона неможлива, тому типізувати слідчі ситуації можна лише за одним із їхніх компонентів, а точніше – лише за складниками її компонентів. Як правило, наголошує А. Ф. Волинський, як об'єкт типізації вибирається один з елементів компонентів інформаційного характеру, а саме наявність інформації про подію та її учасників. У зв'язку з цим термін «типова слідча ситуація» має умовний характер [7, с. 162].

Аналіз кримінальних проваджень за ст. 119 КК України свідчить, що основою для розроблення типових слідчих ситуацій є дослідження обстановки скоєння злочину, що залежить від того, в якому місці та в який час було скоєно злочин, від наявної слідчої картини на місці події. Наступним фактором, що впливає на розробку слідчих ситуацій, є ступінь обізнаності працівників правоохоронних органів про обставини вчиненого вбивства через необережність.

Як обставини, що будуть основою для побудови типових слідчих ситуацій, у слідчій

практиці також називаються моделі механізму заподіяння смерті потерпілому, наявність відповідних вихідних даних, на підставі яких вносяться відомості до ЄРДР [8] про вбивства через необережність. Особливо це стосується даних щодо виявленого трупа, даних про елементи складу вбивства з необережності, а також даних про особу злочинця.

Усі ці характеристики, на наш погляд, можуть бути закладені в основу побудови системи типових слідчих ситуацій у розслідуванні вбивств через необережність, яка з урахуванням вказаних вище критеріїв буде виглядати таким чином.

Аналіз матеріалів кримінальних проваджень стосовно вбивств із необережності, а також думок науковців дає можливість класифікувати типові слідчі ситуації за такими критеріями: за обстановкою скоєння злочину; за обізнаністю працівників правоохоронних органів щодо обставин злочину; за механізмом заподіяння смерті потерпілому; за підставами внесення відомостей про вбивства через необережність до ЄРДР; за даними щодо виявленого трупа; за даними про елементи складу вбивства з необережності; за даними про особу злочинця.

На нашу думку, найбільш характерною для цієї категорії кримінальних проваджень на початковому етапі розслідування є їх систематизація за механізмом заподіяння смерті потерпілому. З урахуванням проведеного аналізу практичних матеріалів серед типових слідчих ситуацій цієї категорії можна виділити такі.

1) Заздалегідь не заплановане заподіяння смерті потерпілому через необережність, вчинене або в ході сварки, або з раптово виниклих особистих неприязних стосунків (59 %).

Так, у слідчій практиці більш поширеними є ситуації завдання удару по життєво важливих органах на ґрунті раптово виниклих особистих неприязних стосунків, безпосередньо від якого або внаслідок падіння від якого потерпіла особа помирає. Типовим прикладом є така ситуація.

Винний, перебуваючи в приміщенні будинку під час сварки зі своїм батьком через необережність рукою, стиснутою в кулак, завдав удару останньому в обличчя, від чого потерпілий впав на підлогу та отримав тяжкі тілесні ушкодження, від яких помер. Інший типовий приклад, коли, перебуваючи в стані алкогольного сп'яніння, діючи необережно, винний завдав своїй бабусі удару кулаком правої руки в лобову ділянку голови, від чого остання впала, вдарившись головою об тверду поверхню землі, внаслідок чого настала її смерть.

Як правило, такі удари завдаються в область голови або обличчя, що у подальшому стає безпосередньою причиною смерті, або внаслідок удару чи поштовху потерпіла особа падає, вдаряється головою об підлогу, що спричиняє тілесні ушкодження, які належать до категорії тяжких, оскільки є небезпечними в момент заподіяння, і які спричиняють смерть потерпілої.

При цьому проведене нами анкетування доводить, що майже половина з таких випадків трапляються між подружжям або співмешканцями.

2) Заздалегідь не заплановане заповідання смерті потерпілому через необережність, вчинене з хуліганських спонукань малознайомими або незнайомими потерпілому особами (6 %).

Таким прикладом може бути ситуація, коли особа з хуліганських спонукань, застосувавши заряджену рушницю, вчиняє хаотичну стрілянину, під час якої завдає тілесних ушкоджень потерпілому, внаслідок чого настає його смерть. Також типовою ситуацією є вчинення хуліганських дій, як правило, в стані алкогольного сп'яніння, якими умисно грубо порушується громадський порядок із мотивів явної неповаги до суспільства з одночасним нанесенням ударів потерпілому, внаслідок яких настає його смерть. Таким чином, трапляються випадки, коли хуліганські дії закінчуються смертю потерпілого.

3) Заздалегідь не заплановане заповідання смерті потерпілому через необережність, вчинене під час сварки з виниклих неприязних стосунків випадковими знайомими або незнайомими потерпілому особами (19 %).

До таких випадків можна віднести ситуації, коли на ґрунті неприязних стосунків, які виникли із-за того, що сп'яніла особа починає чіплятися до оточуючих, ображає нецензурними словами, починається сварка, потім – бійка, під час якої, не передбачаючи можливість настання суспільно небезпечних наслідків своїх дій, хоча повинен був та міг їх передбачати, діючи з необережності, винний штовхає потерпілого, який падає, вдаряється головою об тверду поверхню та отримує тілесні ушкодження, які належать до тяжких тілесних ушкоджень як небезпечних для життя в момент спричинення, в результаті яких настає смерть останнього.

4) Заздалегідь не заплановане заповідання смерті потерпілому через необережність, вчинене знайомими потерпілому з помсти, ревнощів, з інших причин (4 %). Прикладом такої ситуації може слугувати завдання на ґрунті ревнощів та внаслідок сварки ударів, як правило, кулаком (при цьому винний діє з непрямым умислом, передбачаючи можливість настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння, але легко-важно розраховуючи на їх відвернення), від чого потерпіла особа падає, вдаряється головою об твердий предмет та отримує ушкодження, що спричиняють смерть.

У цьому разі, враховуючи умисел злочинця, слід відмежовувати умисне вбивство від убивства з необережності. Так, трапляються ситуації, коли суб'єкт, посягаючи на життя конкретної людини за допомогою вогнепальної зброї, промахується і з необережності заповодує смерть іншій людині, яка була поруч.

5) Заздалегідь не заплановане нанесення тяжких тілесних ушкоджень, здоров'ю, що призвело до смерті потерпілого, вчинене малознайомими або незнайомими потерпілому особами через злочинну недбалість (5 %). Особливо часто у розслідуванні вбивств через необережність таке трапляється у разі порушення техніки безпеки, зокрема, в частині поводження із вогнепальною зброєю.

Прикладом для розробки типової ситуації може слугувати випадок, коли на порушення

вимог інструкцій про охорону праці газозварювальника винний здійснював різку чорного металу за допомогою автогенного апарату. Під час розрізання відбувся вибух бочки, внаслідок якого її дно, що відлетіло від ударної хвилі, влучило в особу, яка проходила повз майданчик, на якому проводилися роботи, й завдало тілесні ушкодження у ліве передпліччя, від яких настала смерть потерпілого.

Також непоодинокі випадки порушення правил користування вогнепальною зброєю. Наприклад, на порушення правил поводження з вогнепальною зброєю проводиться чищення та змащування рушниці, внаслідок чого випадково відбувається натискання на спусковий гачок та здійснюється постріл, який раптово влучає в інших людей, внаслідок чого настає смерть потерпілого, або через неправильне поводження із вибуховою зброєю відбувається самовільний, неконтрольований постріл у потерпілого, внаслідок отриманого вогнепального поранення останній отримує тілесні пошкодження, які належать до тяжких тілесних ушкоджень, небезпечних для життя, та перебувають у прямому причинному зв'язку з настанням смерті.

Частими є випадки вбивства з необережності так званого «грального характеру», коли особа, наприклад, яка мітила у птаха або у пляшку, здійснює постріл, проте влучає в іншу особу, внаслідок чого настає смерть останньої.

6) Заздалегідь не заплановане заповідання смерті потерпілому через необережність, вчинене через злочинну недбалість, родичами або близькими знайомими потерпілого (біля 10 % від загального числа скоєних злочинів цієї категорії).

Як свідчить слідча практика, типовими є випадки заповідання смерті дитині її матір'ю, батьком або іншим родичем внаслідок злочинної недбалості. Наприклад, мати, перебуваючи в стані алкогольного сп'яніння, проявляючи злочинну недбалість, не передбачаючи настання суспільно небезпечних наслідків, хоча повинна була і могла їх передбачати, під час сну придавила дитину і здавила їй груди та живіт. Внаслідок механічної асфіксії настає смерть дитини.

Проте іноді трапляються випадки схожого вбивства з необережності, коли винний не перебуває у стані алкогольного сп'яніння. Наприклад, колишучи дитину на руках, сидячи при цьому на стільці біля дверей на вході до веранди будинку, під час колихання та погойдування дитини на руках, не передбачаючи наслідків своїх дій та спричинення тяжких тілесних ушкоджень дитині, винна особа в результаті своєї недбалості необережно один раз ударила дитину головою об кут дверної коробки веранди будинку, спричинивши тілесні ушкодження, які належать до тяжких тілесних ушкоджень, що небезпечні для життя, а у даному випадку спричинили смерть.

7) Заздалегідь не заплановане заповідання смерті потерпілому через необережність, вчинене під час спільного відпочинку чи розваг знайомими потерпілого (біля 5 % від загального числа скоєних злочинів цієї категорії). Так, часто трапляються випадки, коли особа-мис-

ливець, навіть маючи багаторічний мисливський досвід, неправильно оцінивши ситуацію, усвідомлюючи, що на лінії його вогню може з'явитися людина, здійснює постріл із рушниці, влучає у потерпілого, який раптово з'явився в зоні пострілу, чим спричиняє тілесні ушкодження, що мають ознаки тяжких тілесних ушкоджень як таких, що є небезпечними для життя в момент спричинення, від яких настає смерть останнього.

Висновки

Таким чином, на підставі проведеного дослідження можна зробити висновок, що типові слідчі ситуації, що складаються у розслідуванні вбивств із необережності, класифікуються за такими критеріями: обстановкою скоєння злочину; обізнаністю працівників правоохоронних органів щодо обставин злочину; механізмом заподіяння смерті потерпілому; підставами внесення відомостей про вбивства через необережність до ЄРДР; наявністю інформації щодо виявленого трупа й обставин події; даними про елементи складу вбивства з необережності; відомостями щодо особи злочинця.

Найбільш характерною для цієї категорії кримінальних проваджень на початковому етапі розслідування є їх систематизація за механізмом заподіяння смерті потерпілому, серед зазначених ситуацій можна виділити такі:

- заздалегідь не заплановане заподіяння смерті потерпілому через необережність, вчинене або в ході сварки, або через раптово виниклі особисті неприязні стосунки;
- заздалегідь не заплановане заподіяння смерті потерпілому через необережність, вчинене з хуліганських спонукань малознайомими або незнайомими потерпілому особами;
- заздалегідь не заплановане заподіяння смерті потерпілому через необережність, вчинене під час сварки через виниклі неприязні стосунки випадковими знайомими або незнайомими потерпілому особами;
- заздалегідь не заплановане заподіяння смерті потерпілому через необережність, вчинене знайомими потерпілому з помсти, ревнощів, з інших причин;
- заздалегідь не заплановане нанесення тяжких тілесних ушкоджень, що призвело до смерті потерпілого, вчинене малознайомими або незнайомими потерпілому особами через злочинну недбалість;
- заздалегідь не заплановане заподіяння смерті потерпілому через необережність, вчи-

нене через злочинну недбалість родичами або близькими знайомими потерпілого;

– заздалегідь не заплановане заподіяння смерті потерпілому через необережність, вчинене під час спільного відпочинку чи розваг, знайомими потерпілого.

Список використаних джерел:

1. Великанов С. В. Класифікація слідчих ситуацій в криміналістичній методиці : автореф дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / С. В. Великанов ; Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2002. – 20 с.
2. Гавло В. К. Судебно-следственные ситуации: психолого-криминалистические аспекты : монография / В. К. Гавло, В. Е. Клочко, Д. В. Ким ; под ред. В. К. Гавло. – Барнаул: Изд-во Алт. Ун-та, 2006. – 226 с.
3. Ищенко Е. П. Алгоритмизация первоначального этапа расследования преступлений : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: спец. 12.00.09 «Уголовный процесс, криминалистика; оперативно-розыскная деятельность» / Е. П. Ищенко. – М., 1990. – 46 с.
4. Коваленко Є. Г. Кримінальний процес України : підручник / Є. Г. Коваленко, В. Т. Маляренко. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 712 с.
5. Колесниченко А. Н. Научные и правовые основы методики расследования отдельных видов преступлений : дис. ... д-ра юрид. наук / А. Н. Колесниченко. – Харьков, 1967. – 544 с.
6. Криминалистика : учебник / [Аверьянова Т. В., Белкин Р. С., Корухов Ю. Г., Россинская Е. Р.] ; под ред. Р. С. Белкина. – М. : Норма, 2005. – 992 с.
7. Криминалистика : учебник для вузов / [А. Ф. Волинский, Т. В. Аверьянова, И. Л. Александрова и др.] ; под ред. проф. А. Ф. Волинского. – М. : Закон и право, ЮНИТИ-ДАНА, 1999. – 615 с.
8. Кримінальний процесуальний кодекс України : прийнятий Верховною Радою України Законом № 4651-VI від 13.04.2012 // відп. за вип. В. А. Прудников. – Х. : Право, 2016. – 392 с.
9. Сухомлінов С. М. Типові слідчі ситуації та проблеми їх використання [Електронний ресурс] / С. М. Сухомлінов. – Режим доступу : <http://intkonf.org/suhomlinov-sm-tipovi-slidchi-situatsiyi-ta-problemi-yih-vikoristannya/>
10. Чичиркіна С. П. Особливості проведення слідчих дій на початковому етапі розслідування при виявленні приховування злочинів у сфері службової діяльності / С. П. Чичиркіна // Право та управління. – 2011. – № 2. – С. 387–396.

Научная статья посвящена исследованию некоторых аспектов расследования убийств по неосторожности. Рассматриваются типичные следственные ситуации начального этапа расследования, а также определяются алгоритмы действий следователя во время их реализации.

Ключевые слова: убийство по неосторожности, расследование, типичная следственная ситуация, тактическая операция, следственное (розыскное) действие, организация, тактика.

The scientific article is sanctified to research of some aspects of investigation of murders from carelessness. The typical investigational situations of the initial stage of investigation are examined, and also the algorithms of actions of investigator are determined during their realization.

Key words: murder from carelessness, investigation, typical investigational situation, tactical operation, investigational (detective) action, organization, tactics.